

Streszczenie

W organizacji kultury fizycznej w Polsce w II połowie i na początku XX w. fundamentalną rolę zajmowało Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Jego powstanie wiąże się początkowo z Lwowem. Tu założony został 7 lutego 1867 r. pierwszy oddział „Sokoła” na wzór podobnego towarzystwa czeskiego pod taką samą nazwą. Tę datę powszechnie historycy kultury fizycznej, niezależnie od orientacji, uznają za datę powstania zorganizowanego ruchu sportowego na ziemiach polskich. Biorąc przykład ze Lwowa, zaczęły powstawać w innych miastach gniazda „Sokoła”. Początkowo powstawały one w Małopolsce, następnie w Wielkopolsce. Najpóźniej po 1905 r. zaczęły powstawać w zaborze rosyjskim

ze względu na represje władz cesarskich. W 1884 r. odbył się pierwszy zlot sokoli, a w roku 1892 utworzono jednolitą organizację w postaci Związku Sokolstwa Polskiego z siedzibą we Lwowie.

W okresie galicyjskim (1893–1914) gniazdo „Sokoła” w Żywcu odgrywało dominującą rolę w życiu społecznym regionu, jak również stało się siedzibą licznego, obejmującego ponad 20 gniazd, stolicą okręgu sokolego w Drugiej Rzeczypospolitej. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” istniało i nie zaprzestało swej działalności również w okresie

międzywojennym

(w latach 1919–1939). Wybuch drugiej wojny światowej przerwał coraz prężniej rozwijającą się działalność sokolstwa polskiego, w tym również „Sokoła” żywieckiego. Po zakończeniu wojny, wznowiono działalność sokoła w Żywcu i w gniazdach należących do okręgu z siedzibą w Żywcu. Jednak władze komunistyczne nie zamierzały tolerować działalności „Sokoła”, najpierw utrudniając jego działalność, a następnie (w latach 1946–1947) zawieszając

i rozwiązując poszczególne jednostki „Sokoła” jako stowarzyszenia, działające na Żywiecczyźnie.

Działalność gniazd „Sokoła” w Okręgu Żywieckim analizować należy na ogólnym tle dziejów i osiągnięć ruchu sokolego na ziemiach polskich. Mimo trudnych i niekorzystnych warunków, głównie w zaborze rosyjskim, w którym „Sokół” mógł legalnie działać jedynie w latach 1905–1907, ruch sokoli rozwijał się bardzo dynamicznie i w okresie przed pierwszą wojną światową, określana coraz częściej mianem Wielkiej Wojny, zostało utworzonych

kilkadziesiąt okręgów i kilkaset gniazd zrzeszających kilkadziesiąt tysięcy członków. Przed 1914 r., jak wynika z badań historyków, a przede wszystkim Jana Snopki, w zaborze austriackim, kolebce ruchu sokolego, działały 243 stowarzyszenia sokole, dysponując 113 własnymi obiektami, zwanymi sokolniami. Ruch sokoli w tym zaborze był zrzeszony w Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich w Cesarstwie Austriackim, utworzonym w 1892 r. podczas ogólnokrajowego zlotu sokolego we Lwowie. Do tej struktury należało gniazdo żywieckie, założone w 1893 r. oraz pobliskie gniazda. Wówczas gniazdo żywieckie wraz z gniazdami z okolic żywca należało do sokolego Okręgu Krakowskiego.

Sokolstwo polskie w Galicji, wraz z rozwojem swej działalności, wytworzyło rozbudowaną strukturę organizacyjną. Ruch sokoli przybrał ramy trzystopniowej, formalnie scentralizowanej organizacji. Na szczycie hierarchii organizacyjnej fundamentalną pozycję zajmował Związek Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich w Austrii, z siedzibą we Lwowie utworzony w 1892 r. Szczebel pośredni, zarówno między Związkiem a placówkami (gniazdami) w terenie, stanowiło siedem okręgów sokolich (Okręg I – Kraków, Okręg II – Tarnów, Okręg III – Rzeszów, Okręg IV – Przemyśl, Okręg V – Lwów, Okręg VI – Tarnopol, Okręg VII – Stanisławów), zaś podstawową komórką organizacyjną było gniazdo, czyli Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w danej miejscowości. W okresie między pierwszą a drugą wojną światową w Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” założonym w 1920 r. działało około tysiąca gniazd sokolich w okręgach zgrupowanych w sześciu dzielnicach. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Żywcu należało początkowo do I Okręgu Krakowskiego, a następnie, począwszy od 1922 r., do Dzielnicy Krakowskiej. Żywiec do roku 1939 r. był stolicą VI Okręgu w tejże Dzielnicy, grupując około 20 gniazd, nie tylko miejskich, ale także, co było ewenementem w ruchu sokolim, także wiejskich.

Dla celów niniejszej rozprawy, jak już wspomniano, ważną datą genezy Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Żywcu był rok 1867, czyli powstanie we Lwowie pierwszego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na terenie Galicji. Wielkie znaczenie dla dalszego rozwoju Towarzystwa miał rok 1885. W tym czasie powstało Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Krakowie, bowiem Kraków (oprócz Lwowa, stolicy ówczesnej prowincji Galicji i Lodomerii) pełnił rolę ważnego ośrodka życia kulturalnego i umysłowego w Galicji. Duży wpływ na powstanie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Żywcu miały warunki społeczno-gospodarcze Żywca pod zaborem austriackim. W drugiej połowie XIX w. przybywało zakładów przemysłowych w Żywcu, a słynny na całą Europę browar został założony w 1856 r.

Autonomia Galicji wzbudziła w Polakach liczne inicjatywy, zarówno w zakresie poszerzenia swych swobód politycznych, ale również w dziedzinie wychowania fizycznego i sportu. Ruch sokoli organizowany początkowo w dużych ośrodkach miejskich szybko dotarł do mniejszych galicyjskich miast, w tym również do Żywca. Na łamach oficjalnego organu sokolstwa galicyjskiego <<Przewodnika Gimnastycznego „Sokół”>> z 1891 r. została opublikowana pierwsza wzmianka dotycząca zamiaru założenia Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Żywcu. W 1893 r. powołano oficjalny komitet założycielski żywieckiego „Sokoła”. Statut TG „Sokół” w Żywcu został zatwierdzony przez cesarsko-królewskie Namiestnictwo we Lwowie, a w dniu 15 lipca 1893 r. w sali Hotelu Narodowego nastąpiło założenie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Żywcu, mieście położonym na pograniczu Małopolski i Śląska, niegdyś położonym przy szlaku kupieckim biegnącym z Polski na Węgry.

Głównym hasłem ideowym Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” było: *W zdrowym ciele, zdrowa dusza, Bronią miłość wszystkiego co święte i narodowe, a celem odrodzenie fizyczne i moralne wszystkich warstw narodu.* Narzędziami do wychowania ideowego miały stać się ćwiczenia gimnastyczne, obchody narodowe, czasopiśmiennictwo sokole, jak również żywe słowo i czyny. Powołując się na statut, należało *piełęgnować gimnastyki w ogóle, zaś w szczególności gimnastyki higieniczno-racjonalnej oraz wychowawczej, a poprzez nią wyrabianie w członkach Towarzystwa ducha męskiej dzielności, karności i łączności, tudzież udział w pracy narodowej.*

Jednym z głównych zadań zawartych w statucie Towarzystwa było nauczanie gimnastyki. Oddział gimnastyczny rozpoczął swą działalność 17 września 1893 r. Nauką gimnastyki objęto nie tylko mężczyzn, ale również kobiety i młodzież, uczniów szkoły elementarnej i realnej. Już w 1895 r. w celu ożywienia życia towarzyskiego, „Sokół” urządzał wycieczki piesze w pobliskie góry Beskidu Żywieckiego i Babiogórskiego, rywalizując z niemieckim stowarzyszeniem turystycznym Beskidenverein. W maju 1906 r. przy Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” w Żywcu powstał prężnie działający oddział kolarzy, organizujący zarówno rajdy, jak i wyścigi szosowe „na kole” do pobliskich miejscowości: Białej, Kęt i Suchej. Nie można zapomnieć o prowadzonej przez Towarzystwo działalności oświatowej, patriotycznej i wychowawczej. Do realizacji tych zadań służyły następujące formy organizacyjne: drużyny polowe, skauting, obchody rocznic narodowych, zloty, amatorskie kółka teatralne.

Niestety, okres pierwszej wojny światowej dotkliwie dotknął członków „Sokoła” żywieckiego. Część brała czynny udział w walkach zbrojnych o niepodległość ojczyzny. Przemarsze wojsk austriackich i kwaterunki w gmachu zniszczyły dotychczasowy dorobek działalności Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Niepewność jutra, strach, panika wojenna doprowadziły do zawieszenia działalności „Sokoła”. Jednak dawna chęć pracy, zapał i entuzjazm pozwoliły na kontynuowanie działalności sokolej po zakończeniu wojny.

Odzyskanie niepodległości w 1918 r. otworzyło nowy etap wszechstronnej aktywności Towarzystwa w Żywcu i Okręgu Żywieckim, trwający nieprzerwanie do wiosny 1939 r., czyli przymusowego kwaterunku w budynku żywieckiego „Sokoła” żołnierzy jednego z batalionów Korpusu Ochrony Pogranicza, w obliczu zbliżającego się konfliktu polsko-niemieckiego.

Okupant niemiecki opuścił Żywiec dopiero w pierwszych dniach kwietnia 1945 r., a działalność „Sokoła” na Żywiecczyźnie w latach 1945–1947 napotykała na znaczne utrudnienia. Mimo tego napotykamy wzmianki świadczące o takiej działalności, np. w gniazdach należących do Okręgu Żywieckiego: w Kętach, Porąbce i Szczyrku. Po 1947 r. działalność „Sokoła” w Żywcu i okolicy, podobnie jak w całym kraju, została zabroniona, a likwidację majątku sokolego prowadzono aż do połowy lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia.

W nowej Polsce po roku 1989 reaktywowano tylko jedno gniazdo sokole z dawnego Okręgu Żywieckiego – w Międzybrodziu Bialskim (2003).

Summary

Fundamental role of the organization of physical culture in Poland in the second half and the beginning of the twentieth century occupied Gymnastic Society "Falcon". Its formation is at first associated with Lviv. There on on February 7, 1867 was founded the first branch of "Falcon" on the model of similar companies in the Czech Republic, the same name. Regardless of orientation this date is for historians of physical culture is the date of uprising the organized Sports Movement on Polish soil. Following the example of Lviv the Nests "Falcon" began to appear also in other cities. Originally they were created in Lesser Poland, then in the Greater Poland. At the latest after 1905 they appeared in the Russian Partition due to the repression of imperial authorities. In 1884 was the first "Falcon's" rally and in 1892 was created an uniform organization in the form of the Association of Polish Falcons with headquarters in Lviv.

In the Galician times (1893-1914) the "Falcon's" Nest in Zywiec played a dominant role in the social life of the region, as well as it became the capital of the "Falcon's" district, including more than 20 Nests, in the Second Republic. Gymnastic Society "Falcon" existed and was active also in the interwar period (in the years 1919-1939). The outbreak of the Second World War interrupted more and more developing activities of Polish "Falcon", also in Zywiec. After the war "Falcon" in Zywiec, and in Nests belonging to this area, resumed activity. However, the communist government did not intend to tolerate the activities of "Falcon" - firstly hindering its activities, and then (in 1946-1947) suspending and solving individuals "Falcon", as the associations acting on Zywiec's land.

Activity of "Falcon's" Nests in the Zywiec should be analyzed on the general background of the history and achievements of the "Falcon" movement on Polish soil. Despite the difficult and adverse conditions, mainly in the Russian Partition (in which "Falcon" could legally work only in the period of 1905-1907) "Falcon" movement developed very rapidly and in the period before First World War (more often referred to as the Great War) were created dozens of districts and several hundred Nests associating tens of thousands of members. Before 1914, according to research of historians, and especially Jan Snopka, under the Austrian Partition, in the cradle of the movement "Falcon" worked 243 associations, which has 113 own objects, called "sokolnia". "Falcon" movement in this annexation was affiliated to the Association of Polish Falcon Gymnastics Societies in the Austrian Empire, created in 1892 during the nationwide "Falcon" rally in Lviv. To this structure belonged

Zywiec's Nest and the nearby Nests founded in 1893. Then the Zywiec's Nest and nearby Nests belonged to "Falcon" Cracow District.

Polish Falcons in Galicia during the development of its activities has created an extensive organizational structure. "Falcon" movement became a three-stage formally centralized organization. At the top of the organizational hierarchy, fundamental position was taken by the Association of Polish Falcon Gymnastics Societies in Austria, based in Lviv, founded in 1892. Intermediate level, both between the Union and the Institutions (Nests), in the field was representing by seven "Falcon's" districts (District I - Cracow, District II – Tarnow, District III - Rzeszow, District IV - Przemyśl, District V - Lviv, District VI – Ternopil and District VII - Stanislawow), and the basic organizational unit was the Nest - Gymnastic Society "Falcon" in the village. In the period between the First and the Second World War in the Soviet Societies Gymnastics "Falcon" founded in 1920 acted about a thousand "Falcon's" Nests in Constituencies grouped in six Districts. Gymnastic Society "Falcon" in Zywiec belonged initially to the Constituence of Cracow, and then, starting from 1922 to the District of Cracow. Zywiec to the year 1939 was the capital of the VI Constituence in that District, grouping around 20 Nests, not only urban, but also, what was unique in the movement of "Falcon", also in rural areas.

For the purposes of this dissertation, as already mentioned, an important date of genesis of Gymnastic Society "Falcon" in Zywiec was the year 1867 that is created in Lviv first Gymnastic Society "Falcon" in Galicia. Great significance for the further development of the Association was year 1885. During that time was created Gymnastic Society "Falcon" in Cracow, because Cracow (except Lviv, the capital of the province of Galicia and Lodomeria) acted as an important center of cultural and intellectual life in Galicia. Large influence on the creation Gymnastic Society "Falcon" in Zywiec had a socio-economic conditions of Zywiec under the Austrian Partition. In the second half of the nineteenth century were creating industrial plants in Zywiec, and the famous of all over Europe brewery was founded in 1856. Autonomy of Galicia inspires Poles to numerous initiatives, both in terms of expanding their political freedoms, but also in the fields of physical education and sport. "Falcon" movement initially organized in large urban centers quickly arrived to small Galician towns, including Zywiec. On the pages of the official organ of the Galician's "Falcon" << Gymnastic Guide "Falcon" >> from 1891. was published first mention of the intention of founding Gymnastic Society "Falcon" in Zywiec. In 1893 was appointed the official founding committee of the Zywiec's "Falcon". Statute of the Gymnastic Society "Falcon" in Zywiec has been approved by the Imperial and Royal Governorship in Lviv, and on 15 July 1893 in the hall of the

National Hotel was the assumption of the Gymnastic Society "Falcon" in Zywiec, a town located on the border of Lesser Poland and Silesia, formerly located at the merchant road from Polish to Hungary.

The main ideological slogan of the Gymnastic Society "Falcon" was: *mens sana in corpore sano* ("a fit spirit in a fit body"). Tools for ideological education were to become a gymnastic exercises, the national celebrations, "Falcon's" periodicals, as well as the living word and deed. Relying on the statute they should cherish gymnastics in general, and in particular gymnastics hygienical, rational and educational, and through it creating in the members of the Society the spirit of the men's bravery, discipline and communication, that is also participation in the national work.

One of the main tasks contained in the statute of the Society was teaching gymnastics. Gymnastics branch began its activities on September 17, 1893. Teaching gymnastics included not only men but also women and young people, students of elementary and secondary school. Already in 1895, in order to revive social life, "Falcon" organized hiking at the nearby mountains Beskids in Zywiec and Babia Gora, competing with the German tourist association - Beskidenverein. In May of 1906 near the Gymnastic Society "Falcon" in Zywiec was formed dynamically acting branch of cyclists, organizing both the races, as well as road racing "on the wheel" to nearby towns: Biala, Kety and Sucha. Can not forget about conducted by the Society educational, patriotic and pedagogical activities. For the realization of these tasks served the following organizational forms: field's teams, scoutings, the national anniversaries celebrations, rallies and amateur theatrical groups.

Unfortunately, the period of the First World War painfully touched the members of the "Falcon" from the Zywiec. Part of them took an active part in the fighting for the independence of their homeland. Marching of the Austrian troops and their quartering in the buildings completely destroyed the achievements of activity of the Gymnastic Society "Falcon". Uncertainty of tomorrow, fear and panic of war led to the suspension of the "Falcon". However, long been desire to work, fervor and enthusiasm allowed the continuation of activity of "Falcon" after the war.

The regaining of independence in 1918 opened a new stage of comprehensive activities of the Society in Zywiec and in the VI Constituence, lasting uninterruptedly until the spring of 1939, that is a compulsory quartering in the building of the Zywiec's "Falcon" of soldiers of one of the battalions of the Border Protection Corps, in the face of the approaching Polish-German war conflict.

German occupant left Zywiec in the first days of April 1945, but the activity of

"Falcon" on the Zywiec's land at 1945-1947 encountered a considerable difficulties. Despite this, we find references about such activities in the Nests belonging to the the VI Constituence of Zywiec: Kety, Porabka and Szczyrk. After 1947 activity of "Falcon" in Zywiec and the surrounding area, just as in the whole country, was prohibited and the liquidation of "Falcon's" assets was continued until the mid-fifties of the last century.

In the new Poland after 1989 was reactivated only one Nest from the former VI Constituence of Zywiec in Miedzybrodzie Bialskie (2003).